

ԳԻՐ ԵՒ ԳԻՒՏ

ՀԵՏԱՊՆԴԵԼՈՎ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԸ

(շար. եւ վերջ)

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՎՐԴ. ԿՌԱՆԵԱՆ

ՄԵՍՐՈՊԻ ԴԵՐԸ ԳՐՈՑ ԳԻՒՏԻՆ ՄԷՋ

Հայ Գիրերուն Գիւտը իր մէջ կը ներփակէ երկու անջատ գիւտեր, անջատ՝ ժամանակով եւ տարողութեամբ: Առաջինը՝ Դանիէլեան նշանագրերուն երեւումն է Ասորի եպիսկոպոսի մը մօտ: Երկրորդը՝ Հայ ձայնաւորներուն ստեղծումն է Մեսրոպի ձեռքով: Վերջին գիւտը եկաւ ամբողջացնել առաջինը:

Նախորդ էջերով, խօսեցանք առաջին գիւտին մասին: Այժմ վերլուծելու ենք երկրորդ գիւտին պարագաները. ո՛ւր, ինչպէս եւ որ ո՛ւ ձեռքով կատարուիլը, հիմնուելով երեք մատենագիրներուն վկայութեան վրայ, ըստ մեր որդեգրած գործընթացին:

Սկսինք մէջբերել Մ. Խորենացիի վկայութիւնը Մեսրոպի դերին մասին:

ԽՈՐԵՆԱՑԻ

Մեսրոպ, երկու տարուայ փորձարկութենէ ետք, երբ շօշափեց Դանիէլեան նշանագրերուն անբաւարարութիւնը «Հայկական տառերուն հեգեմանները ստոյգ հոլովելու» հարցով, կարծեց ատիկա դար-

մանել նոյնինքն Դանիէլի միջոցով: Կը խորհէր, թէ մի գուցէ Հարէլ լրիւ չէր ըմբռնած Դանիէլին կողմէ տրուած բացատրութիւնները: Ուստի անձամբ գնաց անոր մօտ: Բայց երեւան եկաւ որ Դանիէլ իր ամբողջ իմացածը արդէն փոխանցած էր Հայերուն:

Այնուհետեւ, կը պատմէ Խորենացին, Մեսրոպ Դանիէլեան գիրերը դարմանելու նպատակով՝ ձեռնարկեց ուրիշ միջոցներու եւ դիմեց յոյն մասնագէտներու ճարտարութեան: Այդ օրերուն Եղեսիայի մէջ Համբաւ շահած էր Պղատոն անունով յոյն գրիչ մը, «իշխան դիւանի»: Այս վերջինին հնարքները երբ ապարդիւն մնացին, Մեսրոպ (համակերպուած բայց ո՛չ յուսալքուած), թողուց Եղեսիան ու անցաւ Սամոս(ատ):

Հոն կը գտնուէր հռչակաւոր «հելլենական գրիչ» մը՝ յոյն Հոսփանոսը: Անիկա զանազան փորձեր ընելէ ետք՝ երբ չյաջողեցաւ գոհացնել Մեսրոպի պահանջքը, այն ատեն Մեսրոպ՝ «անշահ մնացեալ» մարդկային օժանդակութենէն, աղօթքի դիմեց: Ու իր «հոգիին աչքերով» տեսաւ Պատմութեան մէջ առաջին անգամ Հայերէն գրող Ձեռքը: Այս Տեսիլքը «ոչ միայն երեւութացաւ այլ եւ հանգամանք ամեցաւ, որպէս յաման ինչ, ի միտս մտրա հաւաքեցան: Եւ յարուցեալ յաղօթիցն, Եստեղծ զնշանագիրս մեր, հանդերձ Հոսփանոսի կերպածեալ զգիրն Մեսրոպայ առձեռն պատրաստ, փոխադրելով զհայերէն քրոսթայսն ըստ անսայքաքութեան սիւղորայից հելլենացոց»:

Կորիւն եւ Խորենացի տարբեր տուեալներ ունին Մեսրոպի եղեսական հանգրուանին մասին: Ըստ Կորիւնի, Մեսրոպ Հայ Գիրերու Գիւտը կատարեց Եղեսիա, ապա Սամոսատ անցաւ Հոսփանոսը փրնտուելու: Մինչդեռ ըստ Խորենացիին, Եղեսիա քաղաքը Մեսրոպի համար ամուլ հանգրուան մը եղաւ: Ամէն ինչ (տեսիլք, կերպաւորումնոր այրութենին) տեղի ունեցաւ Սամոսատի մէջ: Խորենացին Կորիւնէն նուազ թեքնիք մանրամասնութիւններ ունի Մեսրոպի կատարած աշխատանքին մասին ու աւելի հրաշապատում բնոյթ տուած է իր պատմումին: Միայն Խորենացիին մօտ կը գտնուի «Տեսիլք»ը որ դարձած է աստուածային Յայտնութիւն. «Ոչ ի քուն երազ եւ ոչ յարթնութեան տեսիլ»: «Պիտոյից Գիրք»ի ղեղագիտական կանոններուն հիման վրայ, Խորենացի կարծէք յօրինած է «հերոսերգութիւն» մը իր Վարդապետին մասին, ուր «բարբարոսները» (յոյն Պղատոններն ու Հոսփանոսները) կը պարտուին ու յաղթանակի դափնեպսակը կը տրուի Հայ ախոյեանին՝ Մեսրոպի:

Այժմ քննենք Խորենացիի պատմական բնագրին թեքնիք տրուեալները ըմբռնելու համար Մեսրոպի տարած աշխատանքին իսկութիւնը, որ կարգ մը բանասէրներու մօտ՝ շփոթուած է յոյն Հոսփանոսին հետ:

Եստեղծ — «ստեղծանել» բայը անշուշտ յոչնչէ ստեղծումի իմաստասիրական արդի առումը շունի Պորենացիին մօտ: Կորին ըսած էր «ծնաւ», Պորենացի կ'ըսէ «ստեղծեց», այսինքն հեղինակեց: Բայց ի՞նչ կերպի ստեղծումով. «կերպածեւելով» ու «փոխադրելով»:

Կերպածեւեալ — Բայը կազմուած է կերպ ու ձեւ բառերէն: Երկուքն ալ կը թելադրեն գիրերուն վրայ կատարուած արտաքին տարազում, գրչագրական զգեստաւորում, ինչպէս կ'ակնկալուէր «գրիչ»է մը:

«Կերպածեւողը» պէտք է Հոսփանոսն ըլլար, քանի որ ան էր «գրիչ»ը: Սակայն Պորենացին նախապատուութիւնը տուած է Մեսրոպին: Արդարեւ, քերականօրէն, «կերպածեւողը» չի կրնար Հոսփանոսը ըլլալ: Գրաբարի մէջ, դերբայածեւ (կերպածեւեալ) բային տէրբային կա՛մ ուղղական հոլով է, աւելի վայելչօրէն սեռական, մերթ ալ տրական, բայց երբե՛ք գործիական հոլով: Արդ «Հոսփանոսի» գործիական է, ուստի քերականօրէն չի վերաբերիր «կերպածեւեալ» բային: Նման պարագային, Գրաբարը պիտի նախընտրէր ըսել «հանդերձ Հոսփանոսի կերպածեւելով գգիրն»: Պրթին ոճ մը ասիկա, զոր այլ տեղ գործածուած կը գտնենք, մանաւանդ Հելլենական Գպրոցին մօտ: Պորենացիէն մեզի հասած բնագիրը իր դասական սեռականով հասած է. «Կերպածեւեալ Մեսրոպայ», որ կը նշանակէ «Մեսրոպ կերպածեւեց գիրերը», բայց «Հոսփանոսի հետ միատեղ»:

Ուրիշներ նոյն նախադասութիւնը տարբեր կերպով կը կազմեն. Հոսփանոսը մասնակից կը դարձնեն նաեւ «ստեղծել» բային. «Մեսրոպ Հոսփանոսի հետ ստեղծեց եւ կերպածեւեց հայ գիրերը»: Հոսփանոս, որպէս «կերպածեւումի» մասնագէտ, որպէս «գրիչ», իր միա՛յն արհեստը կրնար կիրարկել Մեսրոպի կողմէ արդէն «ստեղծուած» հայ գիրերուն վրայ: Պորենացին անգամ, իր կարծ ու կուռ նախադասութեան մէջ՝ երկու անգամ զետեղած է Մեսրոպի անունը, կարծէք կանխելու համար նման շփոթութիւն մը:

Ամէն պարագային, «կերպարածեւել» բայը միայն արտաքին ձեւաւորումի գործ կը թելադրէ: Բայց Մեսրոպ աւելին կատարեց.

Փոխադրելով — Փոխ-ա-դրել, փոխանակել, փոխառնութիւն կատարել, բան մը փոխարինել՝ զայն ուրիշին տալով կամ ուրիշէն առնելով, մեր պարագային՝ յունականէն: Այս փոխառնութիւնը կատարուեցաւ «աթութայ»ներուն հիման վրայ:

Աթութայ — Ասորական բառ է, որ կը նշանակէ «կապ, յօդ»: Ան հակադրուելով յունական «սիւղորայ» բառին՝ միանգամայն առընչուած է անոր հետ, որովհետեւ երկուքն ալ այբուբենական տարբերութիւններու արտայայտութիւնն են: Թէ՛ աթութան թէ՛ սիւղորան

առընչուած են բառեր հեզելու, վանկակապեր շարադրելու ներքին աշխատանքի մը հետ, որ խարսխուած է ձայնաւորի դերին վրայ:

Պորենացիի մօտ «յունական սիստեմ որդեգրելը»՝ արդեօք միմիայն ձայնաւոր որդեգրել էր: Արդեօք նոյն առիթով Մեսրոպ Նաեւ բաղաձայններուն մէջ ալ յեղաշրջում մը չկատարե՞ց, գրելակերպի կամ ալ մարզերու առընչութեամբ: Յոյն գրիչը արդեօք Դանիէլեան բաղաձայնաւոր այբուբենին արտաքին ձեւաւորումի՞ն վրայ ալ աշխատանք տարաւ, անոնց սեպ կամ շեղ թեքում տուաւ, դուցէ նաեւ սեմական ձեւով նախապէս աջէն ձախ գրուող այդ այբուբենը՝ ձախէն աջ գրել տուաւ, մեր ներկայ գրելակերպին պէս:

Մեսրոպի ու Հոռոփանոսի կատարած ամբողջական գործին մասին ամբողջական պատասխան մը ունենալու համար, հարկ էր տեղեակ ըլլալ կատարուած այս «փոխատուութեան» նախորդ եզրերուն մասին: Հարկ էր գիտնալ, թէ Դանիէլեան նշանագրերը, Մեսրոպի ու Հոռոփանոսի միջամտութենէն առաջ, ի՞նչ դասաւորում ունէին:

Պորենացին ուրիշ ցուցմունք չունի այս մասին, ըստ մեզի:

ՓԱՐՊԵՑԻ

Փարպեցիի բնագիրը՝ ձեռագրային հարազատումի կարիքն ունի: Վենետիկեան հրատարակութիւնը, Գիրերու Գիւտին մասին՝ պատմումի երկու տարբերակ կը կրէ, որոնցմէ մին՝ յար ու նման է Պորենացիին էջերուն հետ, իսկ երկրորդը՝ Փարպեցիինն է: Թիֆլիսի հրատարակութիւնը (1904) միայն այս վերջինն ունի: Սակայն նոյնիսկ Թիֆլիսի հրատարակութիւնը կրած է բնագրային խախտում:

Մեզի հասած ստուգաբանելի բնագրին մէջ, Փարպեցի ո՛չ Եղեւսիան յիշատակած է, ո՛չ Սամոսատը, ո՛չ ալ տեսիլքը: Փարպեցիի համար Գիրերու Գիւտը Հայաստանի մէջ տեղի ունեցած է, զուտ ազգային արտադրութիւն է, որուն մէջ չկայ ո՛չ Պղատոն, ո՛չ Հոռոփանոս, ո՛չ ալ կը խօսուի հայ նշանագրերուն արտաքին տարազաւորումին մասին: Հայոց միակ աշխատանքը կայացած է ընթերցումի անսայթաբութիւն ապահովել այդ նշանագրերուն: Ս. Սահակ, Մեսրոպ ու քահանայից խմբակ մը, որ «մերձեալ (էր) ի յունարէն հեզենայան», Հայոց Այբուբենը մէջտեղ բերին ու յաջորդ գլուխին մէջ՝ արդէն իսկ ձեռնարկեցին Աստուածաշունչի թարգմանութեան:

Քննենք հայ խմբակին կատարած գործը:

Սահակ իր մասնակցութիւնը առաջարկած էր հետեւեալ խօսքերով. «Ուր տկարանայք ի կարգել զհեզենայան, բերեալ առ իս ուղղեմ զայն»: Իսկ Մեսրոպ իր խմբակով «հանդիպեցուցանէր զհայերէն արձարայսն ըստ կարգման սիլովրայից յունաց, ստէպ հարցմամբ

բւ ուսանելով ի Ս. Կաթողիկոսէն Իսահակայ գաթուփայիցն կաղափար, ըստ անսայթաբուքեան յունիմ»:

Քննենք Փարպեցիին բայերուն արտայայտած գործողութիւնները:

Կարգել — «Կարգադրութիւն գրենոյս, կարգել զգիր գրենոյն, կարգել զհեգենայսն, ըստ կարգման սիւովրայից յունաց» զանազան ասոյթներու մէջ կրկնուող նոյն «կարգ» բառին մէջէն՝ Փարպեցի կ'ուզէ արտայայտել Մեսրոպի խմբակին կատարած ներքին աշխատանքը:

«Կարգ» բառը, որ Փարպեցիի մօտ՝ մտած է քանի մը համանուն բառերու կազմումին մէջ, չունի շարքի կամ յաջորդականութեան իմաստ, այս պարագային: Անոր տարողութիւնը աւելի վեր է յաջորդականութեան կամ շարքի գաղափարէն: «Կարգ» կը նշանակէ կանոն, օրէնք, սահման: Այդ իմաստով ըսուած է Կարգ Ս. Պսակի, Կարգ Ձեռնադրութեան, Կարգ Գիշերային ժամերգութեան, եւն.: «Կարգադրութիւն գրենոյս» Փարպեցիի մօտ կը նշանակէ կանոնաւորում այն ինչին, որ գրենիի կը վերաբերի: «Գրենին» ձայնաւորներն ու բաղաձայնները վերձանելու կարգ-կանոնն է՝ հայ այբուբենէն ներս:

«Կարգել» նոյն բայը Խորենացին վերագրած էր Հարէլին (կամ Դանիէլին). «Կարգեալ ըստ ձեւոյ օրինակի յունականին»: Կորիւն եւս նոյն բայը գործածելով՝ զայն վերագրած էր Մեսրոպին. «Կարգեալ յօրինէր սիւղորայիւք կապօք»: «Կարգել» բայը որո՛ւ ալ վերագրենք, ան առընչուած կը մնայ նոյն հարցին հետ. յունական դրութեան, որ ըսել է ձայնաւորային դրութեան հետ:

Ուղղել — Այս բառը միայն Փարպեցին ունի. «Ուղղել հեգենայից յօրինուածս, ուղղել զկարգ հեգենայից, ուղղաձայնութիւն հեգենայից»: Ի՞նչ է տարբերութիւնը «կարգել» եւ «ուղղել» բայերուն:

«Ուղղել»ին բայարմատն է «ուղիղ», որ կը նշանակէ անշեղ, անսխալ. «Ոչ լինէին բաւական ի վճարել անսխալ ուղղակի», կը բացատրէ Փարպեցին Մեսրոպի անյաջող փորձերը: Կը համապատասխանէ Կորիւնի ու Խորենացիի գործածած «անսայթաք» բառին: «Կարգել» բայով նախապէս հաստատուած կանոնը՝ «ուղղել» բայով՝ անսխալ, անվրէպ կը դառնայ, ուղիղ գծուած ճանապարհին պէս անսայթաք:

«Ուղղաձայնութիւն» բառը կը յայտնէ անսայթաքութեան մարզը. ձայնաւորները: «Ուղղաձայնութիւն» բառին տարողութիւնը հընչումներու ճշգրտութեան մասին է, ձայնաւոր ու բաղաձայն իրարու

չաղկապելու օրէնքին մասին է, շաղկապումի միջոցին ստեղծուող շփոթութեան եւ անստուգութեան մասին է:

Գիրերը ուղիղ հնչելու հարց չէ: Այլապէս Ս. Սահակ ի՞նչ առաւելութիւն պիտի ունենար բառերը Մեսրոպէն աւելի ճիշդ հնչելու մարզին մէջ, հոն ուր Ս. Սահակ կը գոչէր. «Եթէ հեզենաները կարգելու զժուարութիւն ունենաք, ինծի բերէք որ ես ուղղեմ զանոնք»: Հարցը՝ ձայնաւորներուն մնայուն հնչունային արժէք տալու մասին էր: Օրինակով բացատրենք. և գիրը մերթ պիտի կարդացուի Վ (արել), մերթ պիտի հնչուի իում (արիւն). և գիրը «երես» բառին սկիզբը իէ պիտի հնչուի, իսկ բառին մէջ է: Այս գործողութիւնը կոչուած է «ուղղաձայնութիւն» կամ «ուղղել հեզենայից յօրինուածս»: Հարցը դարձեալ վանկային էր, որուն լուծումը դարձեալ յունական եղաւ, իսկ փոխառութեան միջոցը՝ «հանդիպեցուցանել»ը:

Հանդիպեցուցանել — Այս բայը հոմանիշ է խորենացիի «փոխադրել» բային հետ: Երկու պատմագիրներուն մօտ նախադասութիւնը բառացիօրէն նոյնն է բացի իրենց բայերէն:

Հանդէպ — Դէմ առ դէմ, դէմ դէմի:

Հանդիպիմ — Դէմ առ դէմ գտնուիլ կամ դրուիլ:

Հանդիպեցուցանեմ — Դիտումնաւոր կերպով ու գիտակցաբար դէմ առ դէմ դնել կամ բերել, նպատակաւարմար արդիւնքի մը սիրոյն: Փարպեցիի պարագային, այս հանդիպեցումը՝ հայերէնի «աթութայ»ներուն պատշաճեցումն է յունական «սիլովբա»ներուն հետ, որոնց առաւելութիւնը՝ ձայնաւորներն էին:

Ձեայերէն արութայս — Դանիէլեան գիրերը կը կոչուին «հայերէն աթութայ» եւ անգամ մը եւս կը հակադրուին յունականին հետ: Նկատեցիք արդէն, թէ Փարպեցին չըսաւ «հանդիպեցուցանէր զհայերէն աթութայս ընդ սիլովբայից յունաց»: Փարպեցին ըսաւ «ըստ կարգման սիլովբայից յունաց». սիստեմ սիստեմի դէմ, անձայնաւոր դրութիւնը ձայնաւոր դրութեան դէմ:

Գաղափար կամ կաղապար — Մենք ըսինք սիստեմ, դրութիւն: Փարպեցին ըսաւ «գաղափար» կամ «կաղապար», որ կը նշանակէ օրինակ, նմոյշ: Աթութաներուն «կաղապար»ը կամ կառոյցը՝ խախուտ դրութիւն էր, մինչ յունական կաղապարը անսայթաք էր: Հայկական խմբակը, իր աշխատանքներուն աւարտին, այդ անսայթաքութիւնը մերը դարձուց ու անցաւ թարգմանական գործին:

ԿՈՐԻԻՆ

Կորիւնի մօտ Հայ Գիրերուն Գիւտը՝ աշխատանքային ու աշխարհագրական երկու տարբեր հանգրուաններ ունի: Առաջինը՝ Եղեսիա, երկրորդը՝ Սամոսատ:

Ա) Եղեսական Հանգրուան

Եղեսիոյ մէջ է, որ «ամենապարզեւ Աստուծոյ կողմէ Մերոպին վիճակուեցաւ ծնիլ Հայ նշանագրերը»։ «Եւ անդ վաղվաղակի նշանակեալ, անուանեալ եւ կարգեալ յօրինէր սիւղորայիւք եւ կապօք»։

Այս նախադասութեան մէջ խտացուած է Մերոպի եղեսական աշխատանքը։ Սա, ըստ Կորիւնի, առանձին կատարուած հսկայ նուաճում մըն էր արդէն, այնքան որ Հոռոփանոսի մօտ չանցած, Մերոպ արդէն «նշանակած, անուանած եւ կարգած յօրինած» էր Հայ այբուբենը։ Այժմ մօտէն ծանօթանանք Մերոպի կատարած աշխատանքին, իր բառերուն մէջէն։

Նշանակեց — Խօսքէն գիրի անցուց, հնչումներուն գրաւոր նշաններ սահմանեց։ Հայ լեզուին ձայները, վանկերը ականջի ճամբով զատորոշելէ ետք, անոնցմէ իւրաքանչիւրին արտաքին ձայնանշան կամ նշանագիր վերապահեց։ Մերոպի «վաղվաղակի» ուրուագծած այս նախարտակ գիրերը կամ սեւագրութիւնները հետագային ձեւաւորում պիտի առնէին Հոռոփանոսի միջոցով, Սամոսատի մէջ։ Մինչայդ՝ անոնք ծառայեցին Մերոպի անձնական փնտրութիւններուն ու գործածութեան որպէս աշխատանքի խարիսխ։

Մաշտոց այս աշխատանքը կատարեց այն տառերուն համար, որոնք գրաւոր նշան կամ գիր չունէին տակաւին։ Դանիէլեան նշանագրերը արդէն գիր ու նշան էին։ Որո՞նց համար ուրեմն նոր գիրեր յօրինեց։ Անոնց համար, որոնք շկային Դանիէլեան այբուբենին մէջ-ձայնաւորներուն։

Անուանեց — Իւրաքանչիւր տառին՝ հնչիւնայի՞ն անուն մը տուաւ, հնչիւն մը արտայայտող անուն։ Չենք գիտեր թէ, օրինակի համար, Մերոպ Հայերէնի «Ա» ձայնաւորը բնորոշելէ ետք, զայն Ալփա^օ, Ալէ^օփ կամ Ա^օյր անուանակոչեց։ Բայց անոնք ուղղագրական անուն սը ստացան։

Կարգեց — Այս գործողութիւնը, ինչպէս տեսանք Փարպեցիի ու Խորենացիի մօտ, կը վերաբերի Հայ աթուրթաններուն եւ յոյն սիւղորաններուն ամուսնութեան։ Արդարեւ, անձայնաւոր այբուբենային դրութեան մը մէջ՝ առաջին անգամ ձայնաւորներ ներմուծելը պէտք էր յեղաշրջէր նշանագրերուն նախապէս ունեցած դասաւորումը ու շաղկապումը։ Պէտք էր նոր կարգաւորում մը պահանջէր։

Անգամ մը եւս շեշտենք, թէ «կարգել» հոս չի նշանակեր այրութենային կարգ որոշել. ի՞նչ արժէք կամ անհրաժեշտութիւն պիտի ներկայացնէր ասիկա, գործին այդ հանգրուանին: «Կարգել»ը ա՛յս էր. բաղաձայն-ձայնաւորի փոխադարձ յարաբերութիւնը՝ կարգապահութեան ու կարգ-կանոնի ենթարկել եւ այս կարգ-կանոնին շնորհիւ՝ ուղիղ վանկաւորում ու անսայթաք ընթերցում ապահովել էր: Ու ձայնաւորի եւ բաղաձայնի այս գեղեցիկ ամուսնութեան շնորհիւ՝ գործը պիտի դառնար «յօրինում»:

Յօրինեց — կը նշանակէ մարդկային կիրթ միտքէն ծնած՝ տրամաբանուած եւ համաչափ ստեղծում մը կատարեց:

Եւ այսպէս՝ Եղեասկան հանգրուանը վերջ գտաւ, ըստ Կորինի: Անոր շնորհիւ՝ հայ ձայնաւորները գտնուեցան ու բաղաձայններուն հետ ամուսնանալով ամբողջացուցին Հայ Այբուբենի «յօրինումը»: Մետրոպ այս աշխատանքը հարկադրաբար կատարեց իր յղացած ու թուղթի վրայ գրի առած նոր նշանագրերով, իր անձնական գործածութեան համար՝ առժամեայ նշանագրերով: Այժմ կը մնար այս նախարտակ այբուբենին տալ գիտական տարազաւորում: Ուստի գիմեց Սամոսատ, Հոփանոսի:

Բ) Սամոսատեան Հանգրուան

Թէ Մետրոպ ո՞ր մէկ գործին համար Հոփանոսի դիմեց, թող խօսի Կորին:

«Ի նմին Բաղաֆի գրիչ ոմն հելլենական դպրութեան Հոփանոս առնուն գտեալ, որով զամենայն ընտրութիւնս նշանագրացն — զկարնն եւ զերկայնն, զառանձինն եւ զկրկնաւորն — միանգամայն յօրինեալ եւ յանկուցեալ՝ ի թարգմանութիւն դառնային»:

Հոփանոս, «հելլենական դպրութեան» այս «գրիչ»ը, իր բարձր արուեստին նպաստը բերաւ Հայոց այբուբենին ձեւաւորման մէջ: Գրչագիտութիւնը՝ ընդօրինակումի ու ծաղկումի արուեստ մը չէր սոսկ, այլ այդ շրջանին զարգացած իսկական գիտութիւն մը: Հոփանոսի արուեստը ատակ էր իրեն անձանօթ որեւէ լեզուին կամ այբուբենին հնչումները բնորոշել ու անոնց յարմարող նոր տառեր ստեղծել: Կարող էր նաեւ առաջարկուած նշանագրերուն նմանութեամբ՝ նոր գիրեր կաղապարել, ձեւաւորել կամ պատշաճեցնել:

Մետրոպի յարմարացուցած նշանագրերուն (որոնք գուցէ ձեւականօրէն ներկայ չեն մեր այժմեան այբուբենին մէջ) պէտք էր այժմ գիտական տարազ մը տալ. տարազ մը, որ համապատասխանէր Դանիէլեան գիրերուն արտաքին ձեւին ու գծագրութեան: Եթէ անոնց

յունական համապատասխանը կար, անոնց նմանցնել: Եթէ չկար, նորը հնարել կամ յարմարցնել հրապարակի վրայ գտնուող քանուկ տառատեսակի մը հետ: Ասիկա էր Հռոփանոսի արհեստը. գիտութիւն եւ ճաշակ միանգամայն:

Հռոփանոս աւելի խոր ու գիտական աշխատանք մըն ալ կատարեց Մեսրոպի հետ. յոյն գիտնականը բնորոշեց հայկական ձայնաւորներուն ու վանկակապերուն հնչունային գիտական արժէքը (կարճն ու երկարը, նուրբն ու կրկնաւորը). արտայայտութիւններ, որոնք միայն Կորիւնի մօտ յիշուած են եւ աւելիով կը մատնանշեն Մեսրոպի յօրինած նոր տառերուն ձայնաւորներ ըլլալու հանգամանքը, կոչուած նաեւ «ընտրութիւն նշանագաց»:

Մեսրոպ ու Հռոփանոս, ձեռք ձեռքի տուած, հայերէն լեզուին հնչունային բոլոր նրբութիւնները զանազանեցին, բնորոշեցին ու դասաւորեցին: Հայ Լեզուին բոլոր հնչիւնները կազապարուեցան եւ համապատասխան գիր ստացան: Հայ Լեզուն վերլուծուեցաւ գիտական տուեալներով: Նման աշխատանք մը Հայ Գիրերուն հանդէպ, ո՛չ ոք, ո՛չ իսկ Դանիէլ ասորին կատարած էր Հայոց Պատմութեան մէջ, Մեսրոպէն առաջ: Ահա թէ ինչու ան կոչուած է Մեսրոպեան Այբուբեն:

Այս աշխատանքը — կրկնաւորը, նուրբը եւն. որոշելը — անշուշտ միայն 7 ձայնաւորներուն չէր վերաբերեր, միայն ձայնաւորով՝ այբուբեն չի ստացուիր, այլ կ'ենթադրէր Դանիէլեան նշանագրերը ամբողջ:

ԳԱՆԻԷԼԵԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐՈՒՆ ԹԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ՁԱՅՆԱԻՈՐՆԵՐՈՒ ՊԱԿԱՍՆ ԷՐ

Թէեւ այս հարցին անցողակի քանիցս անդրադարձանք, սակայն նիւթին կարեւորութեան պատճառով՝ հարկ է այժմ առանձինն խօսիլ այդ մասին:

Դանիէլեան նշանագրերը Միջագետքի մէջ յայտնուելուն պէս, Հայոց Եկեղեցին ու Հայ Արքունիքը, ճեղքելով բաժանեալ Հայաստանին վրայ իշխող Յունաց ու Պարսից քաղաքական հակադիր իրաւասութիւններուն ցանցը, փութացին այդ նշանագրերը Հայաստան բերել ու հայ դպրոցներէն ներս անոնց գործարկումին իսկոյն ձեռնարկել:

Այս պատմական անցուղարձերը, փորձի յատկացուած երկու տարիներուն յարաբերաբար երկար պայմանաժամը մեզ կը մղեն կատարելու երկու անդրադարձում.

- ա.) Դանիէլեան նշանագրերը յաջողելու շատ մեծ հաւանականութիւն մը ունէին: Եթէ յաջողութեան այդ յոյսը չըլլար, անոնք լքուած կ'ըլլային երկու տարուայ փորձի շրջանէն շատ աւելի առաջ, փոխանակ զուր տեղ ժամանակ վատնելու: Հաւանականութեան մեծ տոկոսին պատճառով՝ փորձի երկու տարիներ յատկացուեցան անոնց:

- բ.) Անոնց թաքուն թերութիւնը միանգամայն այնքա՛ն կենսական էր, որ ի հեճուկս կատարուած նախորդ «յարմարեցումներուն», հակառակ Մեսրոպի յամառ կամքին ու հանճարին, հակառակ հայ գիր ունենալու ստիպեցուցիչ հանգամանքներուն, Հայերը հարկադրուեցան կասեցնել անոնց դասաւանդումը հայ դպրոցներէն ներս: Դանիէլ ասորիին խնամքով պահած «հայկական նշանագրուն» մէջ շատ կենսական այդ պակասը ո՞րն էր:

Մեր երեք պատմագիրներն ալ զանոնք կը բնորոշեն որպէս «անբաւարար»: Բայց ո՞ր մարզին մէջ կամ ի՞նչ բանի նկատմամբ «անբաւարար»: Մեր երեք մատենագիրներն ալ կ'ակնարկեն վանկ կապելու, ճշգրիտ հնչելու նոյն հարցերուն:

Կորիւն կ'ըսէ. — «Ձեռն բաւական ողջ ածել զսիւղորայս եւ զկապս հայերէն լեզուի»: Խորենացի կը յարէ. — «Գիտացին ոչ լինել բաւական այսու նշանագրօք ստոյգ հօլովել զհեզենայ բառից հայկականաց հագներգարար»: Իսկ Փարպեցիին, իր խաթարուած բնագրով, բառացիօրէն Խորենացիին կը կրկնէ:

- Ըստ Խորենացիի, Դանիէլեան նշանագրերուն անբաւարարութիւնը կը կայանար անոնց անգորութեան մէջ «ստոյգ հօլովել հագներգարար զհեզենայ բառից հայկականաց»: Այս թերութենէն յառաջ կու գար ընթերցումի «սայթաքում», զոր Մեսրոպ դարմանեց «փոխադրելով զհայերէն աթութայսն ըստ անսայթաքութեան սիւղորայից հելենացուց»:

«Աթութան» ասորական ծագում ունի ոչ միայն որպէս բառ եւ իմաստ, այլ նաեւ որպէս անձայնաւոր այբուբեն: Այս պատճառով՝ մեր պատմագիրները զայն հակադրած են յունական այբուբենին, անոր ձայնաւոր սիստեմին եւ այդ ասորական բառով՝ ակնարկած են Դանիէլեան հայ գիրերուն, որոնք նմանապէս անձայնաւոր ըլլալու էին: Յունական ու ասորական սիստեմները իրարու կը հակադրուէին ոչ միայն որպէս լեզու, այլ նաեւ որպէս ձայնաւոր-անձայնաւոր այբուբեններ: Ըստ Խորենացիի «փոխադրել» բայի նշանակութեան, Մեսրոպ հանեց Դանիէլեան գիրերը իրենց անձայնաւոր սիստեմէն եւ մտցուց յունական ձայնաւոր դրութեան մէջ: Ասիկա կարելոր ու նոր կողմնորոշում մըն էր մեր Պատմութեան համար, որուն շնորհիւ՝

Դանիէլեան այբուբենը դարձաւ «Մեսրոպեան Այբուբեն», իւրացնելով յունական այբուբենին անսայթաքութիւնը, որուն կը ձգտէր Մաշտոց:

- Փարպեցի կը մէջբերէ Ս. Սահակի Մեսրոպին ուղղած այս յորդորը. «Ուր տկարանայք ի կարգել զհեգենայսն, բերեալ առ իս ուղղեմ զայն»: Իսկ Մեսրոպ, գիրերու շնորհքը ի վերուստ ստանալէ ետք, «հանդիպեցուցանէր զհայերէն աթուփայսն ըստ կարգման սիւլովբայիցն յունաց», «ըստ անսայթաքութեան յունին», կը շարունակէ Փարպեցի: Մեսրոպ չորդեգրեց յունական «սիւլովբան», չլքեց հայկական պակասաւոր աթուփաները, այլ յունականը պատշաճեցուց հայկականին, արժեւորեց ու «արծարծեց» Դանիէլեան գիրերը:

Պատշաճեցնելով իւրացնելու մեր դարաւոր այս հոգեբանութիւնը հետագային եւս գործադրած ենք՝ եկեղեցական, ծիսական, ճարտարապետական, մշակոյթի եւ կեանքի այլ մարզերուն մէջ ալ:

Երեք մատենագիրներուն մօտ գտնուող «սիւլովբայ-կապ, աթուփայ, սիւլովբայ, հեգենայ, հագներգարար, անսայթաքութիւն» զանազան բացատրութիւնները՝ Դանիէլեան նշանագրերուն նոյն թերութիւնը կը մատնանշեն, միանգամայն ցոյց տալով մեզի Մեսրոպի կատարած պրպտումներուն մարզը, որ ձայնահնչունային պակասն է:

Այս այլազան ասոյթներն ու բացատրութիւնները՝ ուղղակի կամ անուղղակի առընչուած են հնչունային եւ վանկակապային հարցերուն հետ, որոնց հիմնական բանալին՝ ձայնաւորն է, ինչպէս ծանօթ է լեզուագիտութեան մասնագէտներուն:

Բառ մը կը տառադարձուի իր վանկերով, վանկին կորիզն է ձայնաւորը: Զայնաւոր ու վանկ՝ ուղիղ ընթերցումի անթացուպերն են, հիմքը՝ լեզուի անսայթաքութեան: Ընթերցումի լեզուական սայթաքումները առընչուած են ձայնաւոր-վանկային հանգոյցներուն եւ բաղաձայններու յարաբերութեան: Այսօր իսկ, այն այբուբենները որոնք ձայնաւոր չունին, ինչպէս սեմական լեզուները, սայթաքումի հակամէտ են: Եւ որովհետեւ Դանիէլեան նշանագրերը ունէին անձայնաւոր նշանագրերու դրութիւնը, այս պատճառով Մեսրոպի փորձերը սայթաքեցան «սիւլովբաներու եւ կապերու» մարզէն ներս:

Խորենացիի «Հայոց Պատմութեան» կարգ մը ձեռագրեր, Գիրերու Գիւտը նկարագրելու ատեն, բացայայտօրէն 7 ձայնաւորները նշանակած են որպէս Մեսրոպի Գիւտին առարկան: Սոյն ձեռագրերը նկարագրելով Մեսրոպի Տեսիլքը կ'ըսեն, թէ թաթ մը երեւցաւ, որ «գրէր ի վերայ վիմին Ա-Ն-Է-Ը-Ի-Ո»: Մի միայն ձայնաւորները: Այս ձեռագրերը նոյնիսկ եթէ հարազատ չնկատուին, առ նուազն արտայատուութիւնը կը մնան աւանդութեան մը որ այս ձեւով կը դրսե-

տորէր մեր նախնեաց ըմբռնումը՝ Մեսրոպի կատարած իսկական դերին մասին:

Ա. Առարկութիւն

Կ'ըսեն. — «Դանիէլեան անբաւարար նշանագրերը դուք նոյնացուցիք հայ մեհեմազրերուն հետ: Ասիկա եթէ միշտ է, ուրեմն կը նշանակէ, թէ քուրմերը կրցած էին գործածել այդ անբաւարար նշանագրերը, մինչ Մեսրոպ՝ ոչ: Այս տարբերութենէն կը բաղդիմ երկու եզրակացութիւն.

- Կա՛մ հայ մեհեմազրերը չե՛ն նոյնանար Դանիէլեան նշանագրերուն հետ, կը տարբերին իրարմէ, հակառակ ձեր տեսութեան:

- Կա՛մ ալ հայ մեհեմազրերուն յետոյն հայերէն չէր, հակառակ ձեր տեսութեան:

Երրորդ ենթադրութիւն մըն ալ մեր կողմէն աւելցնենք եւ ըսենք. — Կա՛մ ալ հայ մեհեմազրերը եւս Դանիէլեան նշանագրերուն թերութիւնը ունէին:

Արդարեւ Հայ Արքունիքը, հին ժամանակներէն ի վեր, անտեսած էր հայ մեհեմազրերուն գործածութիւնը: Ան նախընտրած էր գործածել օտար լեզուներ. յունարէնն ու պարսկերէնը (ոչ սակայն անձայնաւոր ասորերէնը): Եթէ մեհեմազրերը բաւարար ու անսայթաք ըլլային, ինչո՞ւ հայ արքա ները չգործածէին զանոնք:

Մեսրոպ եւս ինքզինքին հարց տուած պիտի ըլլայ, թէ ի՞նչպէս հայ քուրմերը յաջողած էին նոյն նշանագրերը իրմէ առաջ գործածել: Քուրմերու կողմէ այս նախընթաց գործածումը՝ Մեսրոպը մղեց (ո՛չ միայն Մեսրոպը, այլ Սահակն ու Վռամշապուհը) կոյր վստահութեամբ զանոնք նախափորձի ենթարկելու, հակառակ ձայնաւորներուն չգոյութեան: Կոյր վստահութիւն ըսինք, կրնայինք ըսել նաեւ անխոհեմութիւն՝ ամբողջ ազգ մը դնելով սխալ ակնկալութեան մը ճամբուն վրայ: Բայց նախընթաց գործածութեան մը գոյութիւնը՝ արդարացումն է Մեսրոպի ինքնավստահութեան, միանգամայն փաստն է մեհեմազրերուն նոյնութեան՝ Դանիէլի գիրերուն հետ:

Հայ քուրմերը բաւականացան այդ անձայնաւոր այբուբենով, որովհետեւ զայն ժառանգած էին վաղնջական ժամանակներէն, ուր աւելի կատարեալ նշանագրերու կարելիութիւնը չունէին: Քուրմերը գործածեցին ինչ որ ունէին: Դանիէլեան նշանագրերը ուրիշին կողմէ նախապէս գործածուած էին ու հետագային՝ լքուած («թաղուած») էին, զուցէ նոյն անբաւարարութեան պատճառով: Երկար դարեր ըն-

տելացած էին այդ անբաւարար նշանագրերուն եւ յարմարած էին անոնց: Դարերու գործածութիւնը սրբազնացուցած ու կերպով մը անձեռնմխելի դարձուցած էր այդ գիրերը եւ այս պատճառով եւս՝ «Հայկական» հռչակած էր զանոնք դարաշրջանի մը մէջ, ուր մինչայդ ուրիշներու մօտ նշանագրերը յեղաշրջում կրած էին գուցէ:

Մեսրոպ քուրմերուն այս կաշկանդուածութիւնը չունէր: Ան իր շրջանին համար՝ «20-րդ դարու մարդ» էր (ներկայ ասոյթով): Քուրմերը չէին կրնար ձերբազատուիլ իրենց վաղնջական այբուբենէն, բայց ո՛չ Մեսրոպ: Ան ականատես էր Հայաստանի հողին վրայ կանգնած յունարէն կամ լատիններէն անթերի արձանագրութիւններուն՝ հոյակապ կոթողներու վրայ: Այդ օտար նշանագրերուն բարի նախանձէն մղուած՝ ան կատարեալին պիտի ձգտէր: Կատարեալի մղձաւանջը զինք հասցուց 36 տառերով մեր ներկայ Այբուբենին:

Մեր Այբուբենին յարաբերաբար ուշ շրջանի մէջ ծնիլը՝ մեզի հսկայ առաւելութիւն մը պարգեւեց՝ կը կարծենք: Այժմեան արեւմտեան գլխաւոր այբուբենները, որոնք ծագումով մերինէն աւելի հին են, աւելի մօտ ալ են թերի այբուբեններուն: Յունական ու հռոմէական այբուբենները բաւարարեցին Յոյնն ու Հռոմէացին: Բայց զանոնք հետագային որդեգրող արեւմտեան երկիրները հարկադրուեցան նախկին 26 տառերուն կողքին՝ աւելցնել նոր կրկնաւորներ ու նոր հնչումներ:

Բ. Առարկութիւն

Կ'ըսեն.— Այբուբենի մը մէջ ձայնաւորներու չգոյութիւնը ակերպիս եւ աչքառու թերութիւն մըն է: Եթէ Դանիէլեան նշանագրերուն թերութիւնը ձայնաւորի պակասն ըլլար, հարկ կա՞ր այդ խոշոր թերութեան մասին անդրադառնալու համար երկու տարի յատկացնել: Դանիէլեան նշանագրերուն թերութիւնը ձայնաւորները չէին: Մեսրոպ Դանիէլեան նշանագրերը ամբողջովին լքեց ու նորը հնարեց:

— Յունարէն, պարսկերէն ու ասորերէն գրելու կարգալ գիտցող Մեսրոպ մը՝ բնական է, թէ անմիջապէս նկատած պիտի ըլլար ձայնաւորներուն բացակայութիւնը: Հարէլ եւս նախապէս զինք «տեղեկացուցած» էր այդ նշանագրերուն էութեան մասին: Հակառակ այս բոլորին, Մեսրոպ դարձեալ փորձեց երկու տարի գիտակցաբար կիրարկել այդ անձայնաւոր նշանագրերը:

Փորձեց, որովհետեւ այդ նշանագրերը, թէեւ թերի, սակայն նախընթաց մը ունենալու առաւելութիւնն ունէին, ինչպէս ըսինք՝ նախորդ առարկութեան պատասխանելով: Փորձեց, որովհետեւ դրա-

ցի Ասորիներն ալ անձայնաւոր այբուրեն կը գործածէին եւ հակառակ այս իրողութեան՝ բազմաթէք գրականութիւն ու մշակոյթ կերտած էին, մեզմէ առաջ: Թարգմանած էին Աստուածաշունչը, տուած էին մեծանուն Հայրապետներ, զարգացուցած էին ծէս ու պաշտամունք, ողորած էին Հայաստանը իրենց անձայնաւոր նշանադրերով: Նոյնն է պարագան Արարներուն ալ: Ինչո՞ւ նոյնը պիտի չգորէր նաեւ Դանիէլեան անձայնաւոր նշանադրերուն պարագային: Այլուստ, Դանիէլ ստորի մը իր նշանադրերը արդէն «յարմարացուցած» էր Հայերէն լեզուին, ըստ Խորենացիի վիճելի վարկածին: Մեսրոպ մը առաւել եւս կրնար յուսալ՝ զանոնք քիչ մը եւս յարմարեցնելով՝ գործածելի դարձնել, «արծարծել, ի կիր արկանել»:

Եւ ա՛յս է, որ Մեսրոպ իրագործեց ի վերջոյ:

ԳԱՆԻԷԼԵԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԸ ՆԵՐԿԱՅԻՍ ԿԸ ԳՏՆՈՒԻՆ ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ԱՅԲՈՒԲԵՆԻՆ ՄԷՋ

Երեք մատենագիրներուն էջերուն ընթերցումէն քաղած մեր առաջին եզրակացութիւնը՝ Դանիէլեան նշանադրերուն անբաւարարութիւնը եղաւ: Այս անբաւարարութիւնը բացատրեցինք ձայնաւորներուն չգոյութեամբ:

Երեք պատմագիրներուն վկայութիւններէն քաղած մեր երկրորդ եզրակացութիւնը պիտի ըսէ, թէ Մեսրոպի գործը ամբողջացումի գործ էր, կատարուած՝ Դանիէլեան նշանադրերուն վրայ: Ո՛չ Կորիւն, ո՛չ Փարպեցին, ո՛չ ալ Խորենացին յայտարարած են, թէ Դանիէլեան նշանադրերը լքուեցան կամ թափուեցան Մեսրոպի կողմէ: Հետեւաբար, Դանիէլեան նշանադրերը ներկայ են մեր այժմեան այբուրենին մէջ:

Ըստ Կորիւնի՝ Դանիէլեան նշանադրերը երկու տարի գործածելէ ետք, Հայերը անդրադարձան, թէ անոնք «չեն բաւական ողջ ածել զսիւղորայս զկապս Հայերէն լեզուոյն»:

«Ողջ ածել», այսինքն լման գոհացնել: Դանիէլեան նշանադրերը չէին կրցած ամբողջական գոհացում տալ, հետեւաբար՝ մասամբ մը գոհացուցած էին Հայ լեզուին պահանջները: Բան մը գոհացուցած էին, բան մը ոչ, եւ այս չգոհացնող տարրը՝ չէզոքացուցած էր մնացեալը, գուցէ ոչ այնքան իր քանակով՝ որքան իր որակով ու կարեւորութեամբ, օրինակ՝ ձայնաւորի սակաւաթիւ տառերուն չգոյութեամբ:

Ըստ Կորինթին, Հայերէն լեզուն ամբողջաձայն գրուելու համար՝ «սիւղորայ եւ կապեր» կը պահանջէր, որոնք աւա՛ղ չկային Դանիէլին բերած նշանագրերուն մէջ, որոնք եթէ գոյութիւն ունենային՝ Դանիէլեան այբուբենը բաւարար պիտի դառնար Հայերէնը ուղիղ ու ամբողջական գրելու: Դանիէլեան գիրերը ուրիշ թերութիւն չունէին: Պակասը ամբողջացնելու պարագային, մնացեալ գիրերը ընդունելի էին: Մեսրոպ անոնց թերութիւնը դարձանելուն պէս, Դանիէլեան այբուբենը բաւարար դարձաւ «ողջ» (լրիւ) արտայայտելու ինչ որ նախապէս անբաւարարօրէն կ'արտայայտէր անսայթաք գրառումի գծով:

Կը կարծենք, թէ անիմաստ է լքել տուն մը, երբ անոր դրան բանալին կորսնցուցած ենք: Չունեցածին համար ունեցածն ալ լքելը՝ մեզի պիտի յիշեցնէր առակին ա՛յն համակրելի կենդանին, որ ստուերի մը համար՝ բերնին պատառն ալ բաց տուաւ:

Մեսրոպ ինչո՞ւ լքէր ամբողջական այբուբեն մը, երբ անոր պակասող տարրերը կարելի էր ամբողջացնել, մանաւանդ երկու տարիներու նախափորձերուն շնորհիւ՝ զանոնք արժեւորելու գաղտնիքը հասկնալէ ետք: Այսուհետեւ Մեսրոպ իր ժամանակն ու կեանքը յատկացուց այդ այբուբենին լուծում մը գտնելու համար, եւ ոչ թէ այբուբեն մը թափելու ու անոր դէմ ուրիշ այբուբեն մը հնարելու համար: Այս շոյութիւնը շտեսանք մեր երեք մասենագիրներուն մօտ:

- Կորին կ'ըսէ, թէ Մեսրոպ «հայրական չափուն ծնեալ ծնունդըս, նորոգ եւ սքանչելի սուրբ աջովն իւրով, նշանագիրս հայերէն լեզուին»: Մեսրոպ Մաշտոց «հայրական օրգեծնութեամբ՝ ծնաւ հայերէն լեզուին նշանագրերը իր նորոգ եւ սքանչելի սուրբ աջով»:

Նորոգ աջ — Մնաւ, վերապրեցուց հայերէն նշանագրերը՝ զանոնք նորոգելով եւ ոչ թէ նոր այբուբեն մը ստեղծելով: Նախադասութեան «նորոգ» ածականը այս միտքը կ'արտայայտէ: Սխալ է ոմանց մօտ «նորոգ»ի տեղ «նոր» գործածելը եւ զայն «նոր ծնունդներ» ասոյթով բացատրելը, որովհետեւ «նոր» ու «նորոգ» չունին նոյն իմաստը: Ապա քերականօրէն՝ «նորոգ» կը վերաբերի «աջ»ին, չի կըրնար որակել «ծնունդս» գոյականը: Այս պատճառով, Կորինի բնագրին մէջ «նորոգ» ածականը դիրք գրաւած է «սուրբ եւ սքանչելի» եզակի ածականներուն շարքին, որոնք կը վերաբերին «աջ» գոյականին եւ ոչ թէ «ծնունդս»ին:

«Մանիլ ծնունդս» դիմագուրկ բայ է, ուր կարելի չէ «ծնունդըս» բառը անջատել իր «ծնանիլ» բայէն, ինչպէս որ Գրարարին մէջ չենք անջատեր «երգել երգս, պարել պարս, տեղ տեղալ» բայական աս-

սացուածքները: Ուստի Կորինի բնագիրը կարդացուելու է «նորոգ աջովն» եւ ոչ «նորոգ ծնունդս» կամ «նորոգ նշանագիրս» մեկնարանութեամբ:

Այս այսպէս բլլալով, քերականական այս քիչ մը տաղտկալի բայց անհրաժեշտ ճշգումէն ետք, մենք պիտի պահպանենք բնագրին հարազատութիւնը եւ զայն թարգմանենք հետեւեալ ձեւով: Մերոպ ծնաւ հայերէն լեզուին նշանագրերը՝ «իր նորոգիչ եւ սքանչելի սուրբ աչով»:

– Նորոգ ու նոր՝ նոյն իմաստը չունին, ինչպէս ըսինք: Նորը՝ հինին մերժումն է մինչ նորոգը՝ նախորդը կ'արժեւորէ: Ամէն նո՛ւ՝ նորոգ չէ: Նորոգը կ'ենթադրէ հնութիւն մը, որ կը վերապրի վերանորոգուելով: Նորոգ՝ արմատն է նորոգելու: Նորոգելը կ'ենթադրէ նախկին գոյութեան մը շարունակումը՝ շղթայում մը նախկինին եւ գալիքին միջեւ, անցեալին եւ ներկային միջեւ: Այլապէս՝ նորոգում պիտի չկոչուի, այլ ստեղծում:

Մերոպի աջը «նորոգ»իչ աջ կոչած է Կորին, թէեւ մեզի համար Մերոպի այդ նորոգիչ գործը, ղէպքերու բերումով, իսկական ստեղծումի մը չափ կենսական եղաւ: Առանց Մերոպին կատարած այդ նորոգման, Դանիէլեան այբուբենը պիտի շարունակէր մնալ անգործածելի, մոռցուած՝ Պատմութեան կամ Դանիէլի գիւղին մէկ անկիւնը:

Գոյութիւն ունեցող կարելիութիւն մը որպէս մեկնակէտ գործածել, զայն պահպանելով «նորոգել»ը ու կատարելագործելը, ահա՛ ըստ Կորինի Մերոպի իրագործածը: Դանիէլեան նշանագրերը ո՛չ թափեց, ո՛չ ալ լքեց, այլ նորոգեց:

Ըստ ՓԱՐՊԵՑԻՆ, Աստուած ներշնչեց Մերոպը «կարգել վաղնջուց գրեալ շարագիրս տարիցն, զորս ոչ ուրուք էր հոգացեալ արկանելի կիր»: Ոչ ոքի մտքէն անցած էր, «ոչ ոք հոգացած էր վաղնջական ժամանակներէն մնացած այդ գիրերը կիրարկել»:

Փարպեցիի «արկանելի կիր» բայը համապատասխան է Կորինի «արծարծել» բային: «Արկանելի կիր» կը նշանակէ կիրարկել, գործածել, օգտագործել բան մը, որ կար նախապէս, եւ ո՛չ թէ թափել: Փարպեցի իսկապէս զարմացած է, որ ո՛չ ոք Մերոպէն առաջ հոգ ըրած էր օգտագործելու (ո՛չ թէ նոր ստեղծելու) Դանիէլեան նշանագրերը: Աստուած է, որ այս միտքը «արթնցուց» Մերոպի մէջ: Աստուածային «շնորհքն» է, որ Մերոպի աչքերը բացաւ, ի՞նչ ընելու: Այդ վաղնջական գիրերը «կարգելով» օգտագործելու՞, «արծարծելու՞», վերակենդանացնելու՞ թէ ի վերջոյ... դուրս թափելու:

Փարպեցին, որ այս տողերը գրելու պահուն՝ իր փետուրը Մեսրոպի «կարգած» այբուբենին մէջ կը թաթխէր, գիտէր թէ ինք այդ վաղնջական գիրերը կը գործածէր: Հակառակ պարագային՝ հայհոյա՛նք պիտի ըլլար խօսիլ աստուածային միջամտութեան մը մասին ու նմանապէս անհեթեթ՝ փառաբանել Աստուած ու Մեսրոպը՝ յաղթանակի մը համար, որ տեղի չունեցաւ կամ գիրերու կիրարկումին համար, որոնք չկիրարկուեցան, մանաւանդ թէ... թափուեցան:

ԽՈՐԵՆԱՑԻՆ կը պատմէ, թէ Մեսրոպ Դանիէլեան գիրերուն ձախողանքին լուծում մը գտնելու համար՝ անձամբ Միջագետք գնաց Դանիէլ ասորիին մօտ: Մեսրոպ հաւանաբար ուրիշ ուղղութեամբ գացած ըլլար, եթէ նոր այբուբեն մը յօրինելու գիտաւորութիւնը ունեցած ըլլար: Մեսրոպ յամառօրէն կառչած մնաց այդ գիրերը կրկին գործածելու իր գաղափարին, հակառակ արձանագրած իր նախորդ ձախողութիւններուն: Ու Դանիէլեան նշանագրերուն հետքերն են, որոնք յունասէր Մեսրոպը մղեցին դէպի ասորական Եղեսիան:

Մեր երեք մատենագիրներն ալ Գիւտին մասին իրենց վկայութիւնը դէպքերէն տարինե՛ր ու տարինե՛ր ետք շարադրեցին: Ուստի որպէս հետագայ պատմագիրներ՝ տեղեակ ըլլալու էին Դանիէլեան նշանագրերուն իսկակա՛ն ճակատագրին մասին. արդեօք թափուեցա՞ն թէ պահպանուեցան: Արդ Դանիէլեան նշանագրերուն գիւտը՝ անոնց կողմէ նկարագրուած է որպէս Գիրք Մենդոց մը, խանդավառ ու շքնորհապարտ դրուատիքով: Փարպեցիի մօտ, Դանիէլեան նշանագրերուն Մեսրոպի ձեռքը հասնիլը պատկերացուած է որպէս բախտորոշ հանգրուան, ճակատագրական դէպք: Ինչո՞ւ այս յուզումնալառ վերջիլումը նշանագրերու հանդէպ, եթէ Մեսրոպ պիտի չօգտագործէր զանոնք, եթէ պէսպէս անյաջող փորձերէն ետք, պիտի լքուէին անոնք:

Մեր երեք պատմագիրներն ալ յարգա՛նք ունին Դանիէլ Ասորի եպիսկոպոսին հանդէպ, դարու մը մէջ՝ ուր յոյն-ասորի հակամարտութիւնը Հայաստանի բեմին վրայ հասած էր քաղաքական, կրօնական, մշակութային պայքարի ծայրայեղ աստիճանին, որուն զօհը եղած էին այս երեք մատենագիրներն ալ, իրենց ժամանակին: Փարպեցին, որ կ'երազէր օր մ'առաջ ձերբազատուիլ «ասորական տանջանքէն», Դանիէլը կը կոչէ «սքանչելի եպիսկոպոս», որուն կը ձայնակցին Կորիւնն ու Խորենացին: Ինչո՞ւ համար այս մեծարանքը որովհետեւ Դանիէլի անունը կրող նշանագրերը պահպանուեցան մեր ներկայ այբուբենին մէջ:

ՎԵՐՋԱՐԱՆ

Դ. դարի կէսերուն «յանկարժ ուրեմն» յայտնուած Դանիէլեան նշանագրերուն դէպի անցեալն ու դէպի ներկան տանող հետքերը հետապնդելով, մենք եկանք յանգեցանք կարգ մը եզրակացութիւններու, զորս քողեցինք Կորիւնի, Փարպեցիի եւ Սորենացիի բնագիրներուն ուսումնասիրութիւններէն:

«Վաղնջական ժամանակներէ»ն վերապրած ու «Հայկական նշանագրեր» ճանչցուած Դանիէլեան գիրերը, առաջին հերթին, պատկանած են մեր հեթանոսական անցեալին եւ Հայ քուրմերուն կողմէ գործածուած են մեհնագրութեանց մէջ:

Այս վաղնջական այբուբենը Հայ քուրմերը իրենք չհնարեցին, այլ զանոնք ժառանգեցին «յայլոց դպրութեանց»: Այս «միւսները», Դանիէլեան նշանագրերը գործածելէ ետք, չի գիտցուիր ի՞նչ պատճառով, զանոնք լքեցին, գուցէ ձայնաւորով ճոխացած աւելի կատարեալ այբուբեն մը գտնելուն համար: Դանիէլեան նշանագրերը, հետեւաբար, չեն հնարուած ո՛չ Դանիէլ ասորի եպիսկոպոսին եւ ո՛չ ալ անոր ժամանակակից անձի մը կողմէ: Այդ կորած նշանագրերը գտնուած են Դանիէլ ասորիի ձեռքով Եղեսական դիւաններէն, ուր անոնք հասած են Հայ ղեռատի քրմագարմերուն միջոցով, երբ անոնք Գրիգոր Լուսաւորչի կողմէ Եղեսիա ղրկուեցան դաստիարակուելու քրիստոնէութեան մէջ, որպէս ապագայ պաշտօնեաները նոր կրօնին:

Այսպէս արկածախնդրական անցեալի մը պատկանած ու Գրիգոր Լուսաւորչի կողմէ անհետացումի դատապարտուած այս «Հայկական նշանագրերը», ահա՛ Դ. դարի կէսերուն՝ կրկին անգամ մակերես կուգան Դանիէլեան նշանագրեր անունին տակ, սպրելու համար երկրորդ արկածախնդրական փորձառութիւն մը՝ այս անգամ քրիստոնեայ Հայաստանի մէջ: Դռնէն վճռուած՝ պատուհանէն վերադարձող այս նշանագրերը այս անգամ վերջնականապէս կը հայանան, շնորհիւ Ս. Մեսրոպի տարած յամառ աշխատանքներուն:

Դանիէլեան նաւաբեկեալ նշանագրերը կրկին անգամ նաւառնելու համար, Մեսրոպ կեանքին մեծագոյն պատասխանատուութիւնը ստանձնեց: Ան սիրեց այդ «Հայ նշանագրերը», հաւատաց անոնց վերարժեարուելու կարելիութեան ու փորձեց զանոնք «վերարժարձել» Հայ դպրոցներէն ներս՝ այնպէս ինչպէս որ էին, հում վիճակի մէջ, առանց փոփոխութեան: Բայց երբ Դանիէլեան նշանագրերը մունջ մնացին, Մեսրոպ վճռեց ամէն զնով անոնց «անբաւարարութիւնը» դարմանել, զանոնք օժտելով ձայնաւոր տառերով:

Բայց բանից դուրս եկաւ, որ Մեսրոպի միայն ամբողջացումի ծրագիրը դարձաւ հիմնական կողմնորոշում, ամբողջական վերատե-

սում, յեղաշրջում: Դանիէլեան նշանագրերը նոր արեւելում ստացան: Դուրս եկան ասորական անձայնաւոր այբուբենի մը «աթուփայական» դրութենէն ու անցան յունական դրութեան: Հարկ եղաւ դիմել յոյն «գրիչ»ներու մասնագիտութեան: Անոնք գրածեւեցին ու միատարազ զգեստաւորեցին հայ այբուբենը: Այս արտաքին գրագրական աշխատանքին միացուցին նաեւ ներքին վանկակապային սահմանումներ, որոնք անհրաժեշտ ու հրամայական դարձան երբ անձայնաւոր դրութենէ մը ձայնաւոր դրութեան անցնիլ ուզեցին:

Այս զանազան աշխատանքներն ու կերպարանափոխումները նկարագրուած են երեք մատենագիրներուն մօտ, որոնց պատմումը ու բառապաշարը, հակառակ կարգ մը տարբերակներուն, մեզի փոխանցեցին նոյն իրականութիւնը, համաձայն գտնուեցան հիմնական տուեալներուն շուրջ, զորս քաղելով՝ մեր ընթերցողներուն ներկայացուցինք այս համառօտ էջերուն մէջ:

Դանիէլեան նշանագրերուն ողիսականը սկսաւ հայ հեթանոսական շրջանէն՝ մեհենագրութենէն: Ապա քրիստոնեայ մկրտուելով՝ որդեգրուեցաւ հայ ազգին կողմէ: Ու այսօր կը գտնուին մեր Այբուբենին մէջ, շնորհիւ Սահակներու, Մեսրոպներու, անոնց աշակերտական հոյիին ու Հռոփանոսներու անքուն գիշերներուն, ջերմ աղօթքներուն ու միաձուլուած ջանքերուն:

Եթէ Մեսրոպ չըլլար, Դանիէլեան նշանագրերը պիտի մնային պարզ Դանիէլեան նշանագրեր, մինչեւ որ օր մը անհետանային Միջագետքի աւազներուն մէջ:

Մեզմէ իւրաքանչիւրին կը մնայ այսօր պատկերացնել, թէ Հայոց Պատմութիւնը ի՞նչ պիտի արձանագրէր Մեսրոպի անուան դիմաց, եթէ Դանիէլեան նշանագրերը չյայտնուէին:

Կամ ի՞նչ պիտի վիճակուէր մեր Մշակոյթին ու մեր գոյութեան՝ առանց Դանիէլեան նշանագրերու գիւտին եւ Մեսրոպի վերանորոգ աջին:

PURSuing THE ARMENIAN CHARACTERS : ALPHABET AND DISCOVERY (Summary)

Father ANTRANIG GRANIAN

This is the second installment of an article published earlier in the *Haigazian Armenological Review*, vol. XI, 1991, pp. 147-179, and brings the study to its logical culmination.

In this extensive study Father Granian successfully proves that the Danielian characters were exactly the same characters that the Armenian pagan priests of the antiquity used before the advent of Christianity. Christian authorities had prohibited the use of these letters in an attempt to reduce the influence of paganism in Armenia and had replaced them instead by the Hellenic alphabet.

All Daniel did was safeguard these fugitive letters until the day Mesrob Mashdotz recognized them as being the original letters in the ancient Armenian alphabet, the very existence of which had been forgotten.

But this alphabet lacked vowels and was no more capable of expressing the heavy load of intonations the Armenian people had absorbed from a millenia of cultural existence. Furthermore, the fact that it was put out of circulation definitely obstructed its healthy progress.

On the other hand, Mashdotz was more than aware of the disadvantages of not having a private alphabet. It was a time, when the Armenians confronted the danger of assimilation in both Byzantine and Assyrian cultures as a result of their cultural impact on Armenia, specially due to the use of their languages. An impact that would, in the long run, definitely endanger the very existence of the Armenian nation.

Under the circumstances, due to the incessant urgency of having an Armenian alphabet, Mashdotz had no other choice, but to revert back to the very roots of the Armenian language — the Danielian characters — and add vowels to this alphabet. This is what he eventually succeeded to bring about and thus recreated an Armenian alphabetical system of 36 letters that has remained unchanged from 451 A.D. on, and has not only infinitely helped to preserve the Armenian identity, but has also secured a distinct personality to it.

By delving in the comparative study of the three historico-linguistic authorities of the 5th century A.D. — Gorun, Moses Khorenatzi and Ghazar Parbetzi — Father Granian has successfully defended the premises he has set forward at the outset of his article, namely : 1) That the Danielian characters were actually the letters of the original Armenian alphabet of the pre-Christian era. 2) That, therefore, the modern Armenian is the direct offshoot and continuation of the ancient Armenian and that, hence, the Armenian alphabet is not transplanted from elsewhere as was suspected.

Father Granian's motivation behind undertaking such a vast investigation seems to be his deep belief in the notion that a distinct language is a cultural preservative, and that a people's willingness to keep its language intact from foreign influences is the guarantee for its continued existence as a distinct entity.